

Тайтелиев Ч.А.

**«ЭЛ АГАРТУУ» ЖУРНАЛЫ ЖАНА АНЫН БЕТТЕРИНДЕ КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН
ОКУТУУ БОЮНЧА МАКАЛАЛАРДЫН ОРУН АЛЫШЫ**

Тайтелиев Ч.А.

**ЖУРНАЛ «ЭЛ АГАРТУУ» И СТАТЬИ ОПУБЛИКОВАННЫЕ НА ЕГО СТРАНИЦАХ
ПО МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Ch.A. Taiteliev

**THE JOURNAL «EL AGARTUU» AND ARTICLES PUBLISHED ON ITS PAGES FOR
THE TEACHING OF KYRGYZ LITERATURE**

УДК: 890.17/65

Макалада аталган журналдын беттеринде тээ өткөн кылымдын орто чендеринде жарык көргөн айрым макалаларга анализ жасалат. Журнал беттериндеги ошол макалалардын педагогикалык, илимий-методикалык жана дидактикалык ордун, маанисин белгилеп, кыргыз адабиятынын окутуу процессинде журналдын аткарган милдеттери белгилеген.

Негизги сөздөр: синкретикалык байланыш, долбоорчыйме, көркөм-эстетикалык категория.

Данная статья посвящена анализу некоторых методических статей посвященных преподаванию кыргызской литературы, которые были опубликованы в 20-40-годах прошлого столетия в научно-методическом, педагогическом журнале “Эл агартуу”.

Ключевые слова: синкретическая взаимосвязь, проект-разрисовка, художественно-эстетическая категория.

This article is devoted to analysis of some methodological articles devoted to the teaching of Kyrgyz literature, which were published in the 20-40-years of the last century in scientific-methodical, pedagogical magazine “al Agartha”.

Key words: syncretic relationship, the project-painting, artistic and aesthetic cate-Gory.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин “Ардак белгиси” ордендүү «Эл агартуу» илимий-педагогикалык жана методикалык журналынын алгачкы саны жарыкка чыккандыгынан бери 85 жылдан ашык мезгил өттү. Тагыраак айтканда, 1928-жылдын 5-майында кыргыз тилинде жарык көргөн кыргыздын тунгуч журналынын алгачкы саны жарыкка чыккан. Алгач журнал билим берүү, илим, маданият, адабият, аялдар теңсиздиги, айыл чарбасы, экономика ж.б. тармактарды камтыган энциклопедиялык маанидеги журнал болгон болсо, кийин тармактык гезит-журналдардын пайда болушу менен бул журнал билим берүү жана илим тармагындагы маселелерди чагылдырууга ылайыкташып багыт алган.

Ал эми анын уюштурулуу шарттарына токтоло турган болсок, аны ошол мезгилдеги коомдук-саясий абал, турмуштук шарт өзү шарттады деп айтууга болот. Себеби бул мезгилге чейин жазма маданияты аксап келген кыргыз эли үчүн бул турмуштук зарылдык эле. Демек, ал учурдагы сабатсыздыкты жоюу саясатынын шарданы менен Т.Айтматов,

К.Тыныстанов, Т.Жолдошев, Э.Арабаев, О.Алиев сыяктуу кыргыздын алгачкы интеллигенттери эне тилинде жарык көрчү журнал басылманын дагы керек экендигин даана түшүнүшкөн. Бирок андай журнал чыгаруу бир топ каражатты талап кылмак. Андыктан алардын ар бири өз чөнтөктөрүнөн 10 сомдон чыгарышып, кийин жалпы элге журнал чыгарууга көмөктөшүү үчүн жардам сурап “Эркин Тоо” гезити аркылуу кайрылышкан. Каражат эки жылга жакын убакыт бою чогултулган жана 1928-жылдын 5-майында “Жаңы маданият жолунда” деген ат менен эне тилинде жарык көргөн кыргыздын тунгуч журналы жарыкка чыккан.

Журналдан алгачкы жооптуу редактору К.Тыныстанов болуп, анын автордук курамына ошол кездеги кыргыздын алгачкы интеллигенциясы, мугалимдик курстардын окутуучулары жана жогорку курстардын угуучулары киришкен. Журналдын беттеринде окутуунун ыкмалары, сунуштамалар, кыргыздын жана орус акын-жазуучуларынын чыгармалары жарык көрүп турган.

Жогоруда белгилегенибиздей, мезгил өткөн сайын коомдун талабына, учурдун шартына ылайык “Жаңы маданият жолунда” өзүнүн көп тармактуу профилин кыскартып, мектепке чейинки билим-тарбия берүүчү мекемелердин, мектептердин, орто жана жогорку окуу жайларынын ишин, т.а. элге билим берүү тармагын чагылдырууга багыт алды. Ушундай шартта журнал 1932-жылдан баштап “Маданий майдан”, 1938-жылдан тартып “Окутуучуларга жардам”, Улуу Ата Мекендик согуштан кийин “Мугалимдерге жардам” деген аталышта жарык көрүп келген болсо, 1972-жылдан тартып “Эл агартуу” деген аталышка ээ болгон.

Журналдын алгачкы редактору болуп К.Тыныстанов эсептелсе, кийин бул ардактуу милдетти А.Токомбаев, Т.Жолдошев, Б.М.Юнусалиев, К.Баялинов, Ж.Шүкүров, А.Элебесов, Б.Кулдашев, Б.Үмөталиева, Р.Шамурзина, Н.Кангелдиев, А.Токтосунов, А.Осмонкулов, Ш.Жамансариев, Т.Сагымбаев сыяктуу агай-эжейлерибиз аркалап келген. Журналдын калыптанышында жана өсүп-өнүгүшүндө алардын ар биринин өзүнүн кошкон салымы арбын. Тагыраак айтканда, журналдын тематикалык жактан кеңейишине, илимий-мето-

дикалык, педагогикалык жана идеялык жактан бышып жетилишинде аталган инсандардын аткарган эмгегин өзгөчө баса белгилебей коюуга болбойт. Өткөндөр даңкталмайын, тирүүлөр баркталбайт. Ысымдары аталган инсандардын аркалаган жүгү, аткарган милдети чындыгында кыргыз билим берүүсүнүн, илиминин тарыхы менен тыгыз байланыштуу жана өз учурунда коомдун күзгүсү катары аларды чагылдырып турган. Демек, педагогдор коомчулугунун сүйүктүү журналы өзүнүн алгачкы тушоосу кесилген күндөн тартып эле кыргыз элинин жаңы маданиятын өнүктүрүү, элге билим берүү ишинин сапатын ар тараптуу арттыруу жана өркүндөтүү, жаш муундарга билим-тарбия берүү менен элге ак кызмат кылууга үйрөтүү, мугалимдердин билим деңгээлин жогорулатуу, өлкөбүздөгү алдынкы педагогдордун үйрөнүүгө татыктуу тажрыйбаларын кеңири жайылтуу, педагогика илиминдеги жаңылыктарды пропагандалоо сыяктуу маселелерди козгогон материалдарды тартуулап келе жаткандыгы мугалим журтчулугуна кеңири маалым.

Анткен менен аткарылган иштин акыбети кайтпай койбойт. Себеби 1978-жылдын 5-майында СССР Жогорку Советинин Президиумунун Указы менен “Эл агартуу” журналынын “Ардак белгиси” ордени менен сыйланышы элге билим берүү ишин өнүктүрүүдө жана жаштарды өлкөнүн татыктуу жараны кылып тарбиялоодо анын сиңирген эмгегин тааныгандык эле. Аталган сыйлыкты алуу чындыгында эле журналдын эмгек жамаатынын шыгынашык кошуп, жоопкерчилигин арттырып, жаңы дем, өзгөчө жигер менен эмгектенүүгө түркү болду. Ошентип, жетимишинчи жылдардан кийин журналдын беттеринде “Элге билим берүү ишин уюштуруу”, “Жогорку жана атайын орто окуу жайлары”, “Методика жана тажрыйба” анын ичинде ар бир предметти натыйжалуу окутуу боюнча макалалар: “Кыргыз тили жана адабияты”, “Математика”, “Биология”, “Химия” ж.б., ошондой эле “Мектеп, үй-бүлө, коомчулук”, “Башталгыч мектеп”, “Мектептен, класстан тышкаркы иштер”, “Педагогика жана психология” деген сыяктуу жаңы рубрикалар ачылып, журналдын тематикалык багытын кеңейтүүгө шарт түзүлдү.

Ал эми сексенинчи жылдардан кийин окуу программасына жаңы предметтердин киргизилгендигине байланыштуу, жаңы рубрикаларды ачууну, ал предметтерди окутуунун методикаларын, жаңычыл мугалимдердин тажрыйбаларын жарыялап турууну ылайык көрдү. Алар “Үй-бүлө турмушунун этикасы жана психологиясы”, “Информатиканын жана эсептөө техникасынын негиздери” деген рубрикалар кошулуп жарык көрө баштады. Ошондой эле ал учурдагы жетекчилик ар бир баланын келечекте туура кесип тандап алуусуна мугалимдерди, өндүрүштө иштеп жаткан жумушчуларды, адистерди түздөн-түз милдеттендирип турган. Ага ылайык кийин журналдын беттери “Эмгекке үйрөтүү”, “Ар бир кесип ардактуу” деген сыяктуу рубрикалар

менен толукталган. Анын авторлору болуп, негизинен, эмгекке үйрөтүү сабагынын мугалимдери, өндүрүштүк бригадалардын жетекчилери болуп келишкен.

Демек, мезгил өтүп, коом жаңыланган сайын журнал дагы коом менен бирге кадамдап, кийинки жылдары анын беттеринде “Билим берүү жана инновация”, “Кыргыз тили мамлекеттик тил катары”, “Этнопедагогика”, “Этнография”, “Мугалимге илим казынасынан”, “Алдыңкы тажрыйбанын мектеби”, эл мугалимдерин, билим берүүгө эмгек сиңирген кызматкерлерди чагылдырган “Өмүрү өрнөк адам”, “Сунуштар, пикирлер, талкуулар” аттуу жаңы рубрикалар орун алды.

Мындай рубриклардын астында жарык көрүп турган илимий-педагогикалык, методикалык макалалардын мазмуну, максат-милдеттери, сапаты тууралуу узак сөз кылууга болоор эле. Бирок анткен менен, биздин негизги көтөрө турган маселебиз аталган журналдын беттеринде кыргыз адабиятын окутуу боюнча макалалардын орун алуусу жана алардын аталган предметтерди окутуу ишине кошкон педагогикалык, методикалык жана дидактикалык салымы тууралуу болгондуктан, эмки сөз ошол багытта болот.

Жогоруда белгиленгендей, аталган журналдын алгачкы саны 1928-жылдын май айында жарыкка чыгып, ошол мезгилдин көйгөйлүү маселелеринен болгон педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги, адистердин билим деңгээлинин, кесиптик даярдыгынын төмөндүгү, аны жогорулатуунун жолдору сыяктуу маселелерди чечүүдө, аларга багыт берчү макалаларды басып чыгарууда журнал өзүнүн аздыр-көптүр салымын кошту. Булар тууралуу профессор Н.Ишекеев мындай пикирин билдирет: “Педагогикалык кадрларды даярдоо жана кайра белеңдөө, камдоо үзгүлтүксүз улантылды. Мугалимдердин адистик чеберчилигин арттырууда алгачкы жарык көргөн педагогикалык журналдын да (“Жаңы маданият жолунда” (1928), кийинчерээк “Маданий майдан” (1932) жана “Окутуучуларга жардам” (1938) ролу олуттуу болгон” (1:25-26).

Республикадагы билим-тарбия берүү тарбия процессин жүргүзгөн мекмелердин ишинин натыйжалуулугун арттыруу, окуу пландары менен программалардын сапатын арттыруу маселелери аталган журналдын беттеринде ошол жылдары жарык көргөн Ажыйман (2), Б.Данияров (3) жана С.Шамырза (4) уулунун макалаларын мисал катары белгилөөгө болот.

Ал эми кыргыз тили жана кыргыз адабияты предметтерин окутуу маселесине келсек, булар боюнча окуу планынан туруктуу орун алгандан кийин окуу программалары түзүлүп, окуу китептери жазыла баштады. Бирок ошол жылдары журнал беттеринде кыргыз адабиятынын методикасына байланыштуу жарык көргөн макалалар өтө эле аз болгондуктан белгилей кетүү зарыл. Албетте, 1930-40-окуу жылдарында адабиятты окутуу боюнча

мектеп мугалимдеринин иш-тажрыйбаларын чагылдырган методикалык материалдар архивде да, мезгилдүү басма сөз беттеринде да, изилдөөлөрдө да аз экендиги белгилүү, бирок аларды таптакыр жок деп айтууга да болбойт. Айталы, кыргыз адабиятынын методикасына байланышкан алгачкы макалалар катары “Окутуучуларга жардам” (азыркы “Эл агартуу”) журналынын 30-40-жылдардагы сандарына жарык көргөн М.Жаңыбаевдин (5), К.Акылбековдун (6) макалаларын айта кетүүгө болот. Алар тууралуу Н.Ишекеев төмөндөгүлөргө токтолгон: “М.Жаңыбаевдин “Окуу сабагын жүргүзүү жөнүндө” деген макаласында аталган дарсты уюштуруудагы эң керектүү шарттар, анын курулушу, айырмасы ж.б. жалпы маселелерине токтолуу менен шар, так (ичтен окуу, угуза окуу) окуунун техникасына кыскача мүнөздөмө берүүгө аракеттенген.

К.Акылбековдун макаласы үч бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмдө адабияттан сабак берүүнүн педагогика илими менен тыгыз байланышта боло тургандыгы, бирок ал илим ачкан окуу-тарбия иши жөнүндөгү классикалык жоболорун кайталабастан, конкреттүү көркөм материалдардын негизинде билим-таалим бере тургандыгы айтылган. 5-7-класстарда адабиятты окутуунун методикасы экинчи бөлүмдүн предмети. Анда мугалимдин сабакка даярданышынын элементтери көрсөтүлөт. Ошондой эле сабактын үч этабы аталат. Алар: түшүндүрүү сабагы; сабакта окулган текстти талдоо; жыйынтык чыгаруу. Булардын ичинен автор түшүндүрүү сабагынын эки элементине, б.а., чыгарманын пайда болуш тарыхынын конкреттүү коомдук-эстетикалык себеп-натыйжаларынын чоо-жайын аныктоого, асыресе, көркөм материалдардын идеялык мазмунун талдоодо айрыкча мааниге ээ боло тургандыгына жана жазуучунун өмүр баянын үйрөтүүнүн адабий-педагогикалык урунттуу жагдайларына чолок таржымалдардын берилгендигин байкоого болот. Түшүндүрүү сабагынын методикалык ыкмалары катарында “...5-класста аңгеме катарында өткөрүү, 6-класста... мүнөздүү жерлерди айтып берүү, 7-класста анчалык чоң эмес лекцияны колдонуу...” ар кандай иллюстрацияларды пайдалануу, адабий музейлерге экскурсияларга чыгарууларды уюштурууну айтат. Сабакты окулган текстти талдоого жетекчиликке алынуучу каражаттар да айтылат. Сабакка жалпы жыйынтык чыгарууда мугалимдин монологунун кыскалыгына, ачыктыгына, түшүнүктүүлүгүнө артыкчылык берилет. Кыскасы, адабиятты окутуунун объективдүү чындыктарына, жандуу практикаларына негизделген олуттуу тажрыйбалар жокко эсе эле...”(1:70-71). Окумуштуу белгилегендей, ошондогу методикалык макалалардын педагогикалык жана илимий-методикалык сапаты анча болбогондугуна карабай, алар ошол мезгилдин контекстинде абдан эле баалуу макала болгонун тануу кыйын. Анткен менен аталган макалалар адабиятты окутуунун методикасынын алгачкы карлыгачтары, адабият-

ты окутуунун методикасын түптөөдөгү алгачкы кадамдар эле.

Ал эми Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында окуу-тарбия ишинин идеялык-саясий жана патриоттук мазмунуна өзгөчө көңүл бурулган. Тагыраак айтканда, аталган журнал беттеринде мезгил-мезгили менен жарыяланып турган макалаларда окуучуларды Ата Мекенди сүйүүгө, патриоттук духта тарбиялоого басым жасалып, бул багытта көркөм чыгармаларды окутуунун мааниси алдыңкы планга чыккан. Бирок адабиятты окутуунун методикасына арналган макалалар бул мезгилде дагы да болсо саналуу бойдон калып келген. Мисал катары “Окутуучуларга жардам” (азыркы “Эл агартуу”) журналынын 1941-жылдагы 1-санына жарык көргөн “Толук эмес орто мектептерде көркөм чыгарманы талдоо жумушу” (8) деп аталган редакциялык макаланы келтирүүгө болот. Анда автор адабий чыгарманы окутуу процессинде окуучуларга билим-тарбия берүүнүн ар кандай формалары колдонула тургандыгы жана алардын бири катары көркөм чыгарманы талдоону белгилешет. Ал эми сабактын жалпы системасында ар бир форманын дидактикалык, таалим тарбиялык жана уюштуруучулук талаптары болот жана ошого ылайык турмуштук окуялардын элестүүлүгүн, өзгөчөлүгүн камсыз кылган көркөм-эстетикалык категориялардын үчөөнү өз-өзүнчө (образ-персонаж, композиция жана тили) алып карабастан, синкретикалык байланышта текшерүүнүн зарылдыгы үстүртөн айтылып, бирдиктүү талдоонун мазмуну жана көлөмү туюндурулган. Мында көркөм чыгарманы талдоонун жолдорунун, этаптарынын, ыкмаларынын системалуулугу, логикалуулугу талаптагыдай эместигин жеңил эле байкоого болот, бирок тарыхый көз караштан алганда, алгылыктуу аракеттердин бар экендиги байкалат.

Ошондой макалалардын бири катары аталган журналдын 1941-жылдын 2-санына жарык көргөн ошол эле автордун “Адабият методикасынан”⁹ аттуу макаласын да белгилөөгө болот. К.Акылбековдун макаласы үч чыгарып окуу (туура окуу, ылдам окуу, түшүнүктүү окуу), ичтен окуу, үйдөн окуу, класстан окуу өңдөнгөн ыкмаларга мүнөздөмө берүү менен башталган жана алар педагогикалык жана дидактикалык талаптардан караганда бир кыйла ынанымдуу экендиги дароо эле көзгө чалдыгат. Окулган көркөм текстке карата план түзүүнүн формалары, аны ишке ашыруунун тартиби, ирээти, долбоор-чиймеси, алдын-ала ойлонуштурулушу жана жайгаштырылышы кыскача баяндалып келип, А.С.Пушкиндин “Дубровский” повестинин биринчи главасы боюнча жөнөкөй жана татаал пландын үлгүлөрү берилген. Макалада план түзүп үйрөнүүнүн ачык үлгүлөрү менен бирге эле андагы методикалык таржымалдар, пикирлер жеткиликтүү деңгээлде ишенимдүү жана рационалдуу берилгендигин байкоого болот.

Ошентип, “Эл агартуу” журналы алгач түзүлүп, улам мезгил берилген сайын анын беттериндеги педагогикалык, илимий-методикалык макалалардын

сапаты да жакшырып, түпкүлүгүндө, мектеп курсунда жана жогорку окуу жайларында тигил же бул предметти окутуу технологияларын мазмундуу чыгылдыруу ишинде “мугалимдердин чыныгы жардамчысы” милдетин так, таза аткарганын белгилөө шарт. Ал предметтердин арасында кыргыз тилин жана адабиятын окутуу маселелери да атайын изилдөөлөрдүн объектиси боло алат.

Адабияттар:

1. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. – Бишкек: Мектеп, 1994. - 25-26-беттер.
2. Ажыйман. Окуу-окутуу ишин уюштуруу системасы. “Жаңы маданият жолунда” журналы. 1928. № 1. -18-20-беттер.

3. Данияров Б. Борбордук педагогика техникуму. “Жаңы маданият жолунда” журналы. 1928. № 2. -35-38-беттер.
4. Шамырза уулу С. Комплекс жолу менен сабак берүү. “Жаңы маданият жолунда” журналы. 1929. № 6-7. - 27-29-беттер.
5. Жаңыбаев М. Окуу сабагын жүргүзүү жөнүндө. “Окутуучуларга жардам” журналы. 1939. № 5.
6. Акылбеков К. Адабият сабагын окутуу методикасы. “Окутуучуларга жардам” журналы. 1940. № 9.
7. Толук эмес орто мектептерде көркөм чыгарманы талдоо жумушу. “Окутуучуларга жардам” журналы. 1941. №1.
8. Акылбеков К. Адабият методикасынан. “Окутуучуларга жардам” журналы. 1941. №2.

Рецензент: д.филол.н., профессор Турдугулов А.